

РЕЦЕНЗІЇ • REVIEWS

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2022.257976>

Катерина Дудич-Лакатош* , Василь Сіладі**

ЄЛИЗАВЕТА БАРАНЬ. HUNGARO-UCRAINICA. УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ: МОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ І МОВОЗНАВЧІ КОНТАКТИ
(Берегове – Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. 310 с.)

Dudics Lakatos Kateryna, Siladi Vasyi. Erzsébet Bárány. HUNGARO-UKRAINICA. Hungarian-Ukrainian relations: language interference and linguistic contacts (Berehove – Uzhhorod : F. Rakoczi II ZUI – LLC «RIK-U», 2021. 310 p.).

В Угорщині славістичні дослідження мають давню традицію. І це не випадково, адже значна частина угорської лексики внаслідок кількасотрічних сусідніх відносин запозичена саме зі слов'янських мов. Проте контакти між мовами двосторонні: слов'янські мови також містять чимало гунгаризмів. Саме тому угорські запозичення в закарпатських українських говорах були пріоритетною темою дослідження в місцевій діалектології, але кілька слів угорського походження засвоїлися і в літературній мові. Рецензована ґрунтовна монографія, що з'явилася наприкінці 2021 року, у своїй методології вдало поєднує традиції угорської славістики з практикою українського мовознавства, діалектології, лексикографії.

У монографії Єлизавети Барань угорсько-українські міжмовні зв'язки досліджено з різних підходів. Авторка наводить та аналізує гунгаризми, зафіксовані в мовознавчих працях і словниках попередніх епох, а також класифікує запозичення, що функціонують у творах художньої літератури. Значну частину книги становить ґрунтовний огляд історії лінгвоукраїністики в Угорщині, в якому розкрито праці знаних мовознавців, які досягли чималих успіхів у сфері, що представляє і сама авторка монографії. Як зазначив у передмові професор Андраш Золтан, дослідження українсько-угорських міжмовних контактів є особливо вдалимими саме у виконанні закарпатських науковців, адже вони зазвичай володіють обома мовами. А найбільших успіхів досягають такі, як Єлизавета Барань, яка здобула ґрунтовну філологічну освіту з обох мов.

Монографія чітко структурована, авторка після вступних зауважень групує підрозділи в три великі змістовні одиниці, підсумки яких підбиті в лаконічних висновках. Після багатого списку використаних джерел (439 позицій) у додатку розміщена гуцульська народна казка та її переклад угорською мовою, а наприкінці монографії бачимо покажчик аналізованих гунгаризмів із вказівкою сторінок.

* Катерина Дудич-Лакатош, доктор філософії (мовознавство), доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Берегове, Україна); e-mail: dudics.katalin@kmf.org.ua.

** Василь Сіладі, доктор філософії (педагогіка), доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Берегове, Україна); e-mail: szilagyi.laszlo@kmf.org.ua.

На початку першого розділу простежено історію зародження зв'язків між угорцями та східними слов'янами, а також дано характеристику того продуктивного дослідницького процесу, який стосувався міжмовних контактів і реалізовувався як на території Угорщини, так і в Україні, особливо на Закарпатті.

У 2002–2003 рр. світ побачила праця Євгена Тимченка «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» До видання потрапили такі лексеми, звучання яких подібне в угорській та українській мовах. Єлизавета Барань з'ясує етимологію 15 з цих гунгаризмів (наприклад: *добошь* 'барабанщик, литаврист' < угор. *dobos*, *кабатъ* 'верхній чоловічий або жіночий одяг, каптан' < угор. *kabát*, *кочъ* 'коляска' < угор. *kocsi*). Кожна словникова стаття містить значення слова та зразки його попереднього вживання. Авторка встановила, що ці лексеми засвоїла українська мова переважно в XVII–XVIII століттях, більшість із них – за посередництвом польської мови.

Гунгаризми в українських писемних пам'ятках XIV–XVII століть потрапили до української лексики тим самим шляхом, стосується це переважно військової термінології. У цьому підрозділі, залучивши до аналізу матеріал двох словників («Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» та «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.»), дослідниця простежує етимологію 29 лексем (наприклад: *гаталомъ* 'гвалт, насильство' < угор. *hatalom*, *варышь, варишь, варошь* 'місто' < угор. *város*, *мещерь, мещер* 'магістр' < угор. *mester*) та підтверджує, що угорські запозичення хоч і в невеликій кількості, але були присутні і в староукраїнській мові.

Досягненням української лексикографії правомірно вважається «Словарь української мови» (1996–1997) за редакцією Бориса Грінченка, у якій зафіксовано реальне мововживання: укладач включив до праці не тільки слова з літературної мови, а й із говорів. Тому цей словник є чудовим джерелом для вивчення зокрема західноукраїнських говорів. Вивчивши матеріал словника, Єлизавета Барань класифікувала виявлені в ньому гунгаризми за 16 тематичними групами. На думку авторки, переважна більшість зафіксованих у праці Б. Грінченка гунгаризмів потрапила до української мови усним шляхом безпосередньо з угорської, а частина – опосередковано через румунські, словацькі чи польські говори. Зібраний матеріал мовознавиця класифікувала за такими тематичними групами: 1) назви живих істот та їх органів (*катун* 'солдат' < угор. *katona*, *баус, баюс* < угор. *bajusz*); 2) назви ознаки тварин (*барнавий, барнастий* 'коричневий, бурий' < угор. *barna*); 3) назви одягу та взуття (*бунда* 'верхній одяг – вид суконного пальто' < угор. *bunda*, *капан* 'чорний капелюх з низьким круглим верхом' < угор. *kalap*); 4) речі та прилади повсякденного ужитку (*бокрейда* 'букет штучних квітів чи павлине пір'я, які дарує молода і дружки молодому' < угор. *bokréta*, *коршов* 'вид посуду' < угор. *korsó*); 5) назви предметів (*бокор* 'кущ, купа' < угор. *bokor*, *дараба* 'пліт із сплавного лісу' < угор. *darab*); 6) назви властивостей і стану людини (*банність* 'смуток, туга' < угор. *bánat*, *бізувати* 'поручитися, схвалювати що-небудь' < угор. *bízik*); 7) назви хвороб (*бетегя, бетегота* 'хвороба' < угор. *beteg(ség)*), 8) назви дій і станів (*байлувати* 'притягувати другу пару волів і штовхати вгору' < угор. *bajlódik*, *фалатати* 'розривати на шматки' < угор. *falat* 'шматок'); 9) назви народних повір'їв (*босорканя* 'відьма' < угор. *boszorkányu*); 10) назви їжі та тютюнових виробів (*леквар* 'повидло (із сливи)' < угор. *lekvár*, *доган, дуган* 'тютюн' < угор. *dohányu*); 11) назви житла (*салаи, салашина* 'халупа, намет' < угор. *szállás*); 12) назви одиниць міри (*дарабчик* 'шматок' < угор. *darab*, *фалат* 'шматок' < угор. *falat*); 13) назви місць поховання (*теметів* 'кладовище' < угор.

temető); 14) назви тканин (*баршан* ‘оксамитовий’ < угор. *bársony*); 15) прислівники (*гіяба* ‘неможливо, даремно’ < угор. *hiába*); 16) інше (*галдамаш* ‘могорич’ < угор. *áldomás*, *хотар* ‘земля, яка належить поселенню’ < угор. *határ*, *хісен* ‘користь, вигода’ < угор. *haszon*). Авторка доходить висновку, що внаслідок щоденних побутових контактів в українській мові XIX–XX століть засвоїлося чимало гунгаризмів, частина з яких потрапила і до літературної мови.

У наступних підрозділах (*Запозичення з угорської мови в українській літературі*) Є. Барань звертає увагу на те, що вплив двох мов одна на одну спостерігається не тільки в побутовому мововживанні: охоче використовуються запозичення у творах української літератури, в тому числі як стилістичний засіб, і йдеться не тільки про авторів із Закарпаття. Як відомо, у XIX–XX ст. провідною темою прозаїків було змалювання життя селянства, а метою митців був розвиток української мови. Темою гунгаризмів у літературних текстах раніше займалися Еміль Балецький та Петро Лизанець. Авторка монографії, проаналізувавши тексти західноукраїнських прозаїків Леся Мартовича, Марка Черемшини, Осипа Маковея та Тимофія Бордуляка, виявила 22 лексеми, запозичені з угорської мови (наприклад, *хосен* ‘користь, вигода’ < угор. *haszon*, *рунтати* ‘пошкоджувати, псувати’ < угор. *ront, rongál*, *легінь* ‘парубок’ < угор. *legény*). У словникових статтях з аналізом цих гунгаризмів дослідниця вказує значення слів, їх початкову форму, приклади вживання в художніх текстах, а також їх фіксацію в попередніх мовознавчих працях.

У підрозділі «Гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття» авторка вивчає художні твори трьох закарпатських письменників, які працювали в період після Другої світової війни, мали зв'язки з угорською мовою, наукою. Проаналізувавши 50 лексем, Є. Барань дійшла висновку, що І. Чендей намагався у прозових творах уникати не притаманних для української літературної мови елементів. Удалося виявити всього 4 гунгаризми (*кабат* ‘солдатський мундир, пальто’ < угор. *kabát*, *легінь* ‘парубок’ < угор. *legény*, *ланц* ‘ланцюг’ < угор. *lanc*, *готар* ‘межа, кордон’ < угор. *határ*), які митець уживає зі стилістичною метою. У творах Ф. Потушняка виявлено більшу кількість лексем – 30 (*бохтар* ‘сторож’ < угор. *bakter*, *тати* ‘штани’ < угор. *gatyá*, *фейгоднодь* ‘старший лейтенант’ < угор. *főhadnagy*, *олгоднодь* ‘молодший лейтенант’ < угор. *alhadnagy*, *пенге* ‘грошова одиниця хортистської Угорщини’ < угор. *pengő*). Натомість постмодерний поет П. Мідянка охоче використовує в поезії тчівську говірку, тож не цурається і лексичних запозичень (*бороцковий* ‘абрикосовий’ < угор. *barack*, *габа* ‘хвиля’ < угор. *hab*, *дараба* ‘пліт’ < угор. *darab*, *йовсаг* ‘масток, обійстя’ < угор. *jószág*).

У підрозділі «До питання етимології закарпатських діалектизмів» авторка виокремлює наукову спадщину Еміля Балецького, який аналізуючи гунгаризми закарпатських та західноукраїнських говорів, простежив етимологію 72 слів. Більшість наведених Е. Балецьким слів введено до реєстру *Етимологічного словника української мови*. Походження 30 лексем Є. Барань аналізує далі та дає до них уточнення, напр.: *анталь* ‘міра вина, бочка на три відра’ < угор. *antal*, *бирчий* ‘збирач податків’ < угор. *bér*, *вижлиця* ‘лягавий собака’ < угор. *vizsla*, *гарцювати* ‘скакати, бігати’ < угор. *harcol*.

На початку другого розділу (*З історії лінгвоукраїністики в Угорщині*) авторка наголошує, що вивчення українсько-угорських міжмовних контактів в Угорщині має давню традицію. Це твердження вона обґрунтовує в підрозділах, де ділиться своїми напрацюваннями з історії діалектології. У ґрунтовних, усебічних описах ми можемо ознайомитися з біографією, науковою спадщиною та зацікавленнями

дослідників, а докладна бібліографія до кожного підрозділу надасть немало допомогу тим, які цікавляться діалектологією і мають намір надалі вивчати діяльність Ласлова Чопея, Шандора Бонкало, Гядора Стрипського, Ласло Деже, Емілія Балецького, Шандора Моканя, Іштвана Ковтюка та Іштвана Удварі. Стежачи за біографією визнаних славістів, етимологів, читач може ознайомитися не тільки з актуальним науковим життям держав (України та Угорщини) або нашого регіону, але і з розвитком суспільно-політичних обставин.

Третій розділ присвячено розвитку українсько-угорського та угорсько-українського словникарства від витоків до сьогодення. Першою такою працею Є. Барань називає рукопис Василя Довговича, завершений 1835 року (*«Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах»*), а далі характеризує здобутки Олександра Митрака, Ласлова Чопея, Емілія Кубека, Антала Годинки, Іштвана Удварі та ін. Окрему увагу дослідниця приділяє виданням, що побачили світ на межі ХХ–ХХІ століть (словники, укладені співробітниками Центру Гунгарології, Ужгородського національного університету, Науково-дослідного центру ім. Антала Годинки та Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ).

У висновках Єлизавета Барань узагальнює результати дослідження та звертає увагу на те, що вивчення українсько-угорських міжмовних контактів та словникарства безперечно сприятимуть пошвавленню подальшої наукової співпраці представників двох держав.

Монографія буде цікава не тільки фахівцям у галузі славістики, мовних контактів та етимології. Вона стане в нагоді і тим, хто здійснює або планує проводити дослідження із соціолінгвістики, діалектології на Закарпатті, а також усім тим, хто просто бажає більше дізнатися про поліетнічний та багатомовний регіон.

*Подано до редакції 19.02.2022 року
Прийнято до друку 23.02.2022 року*